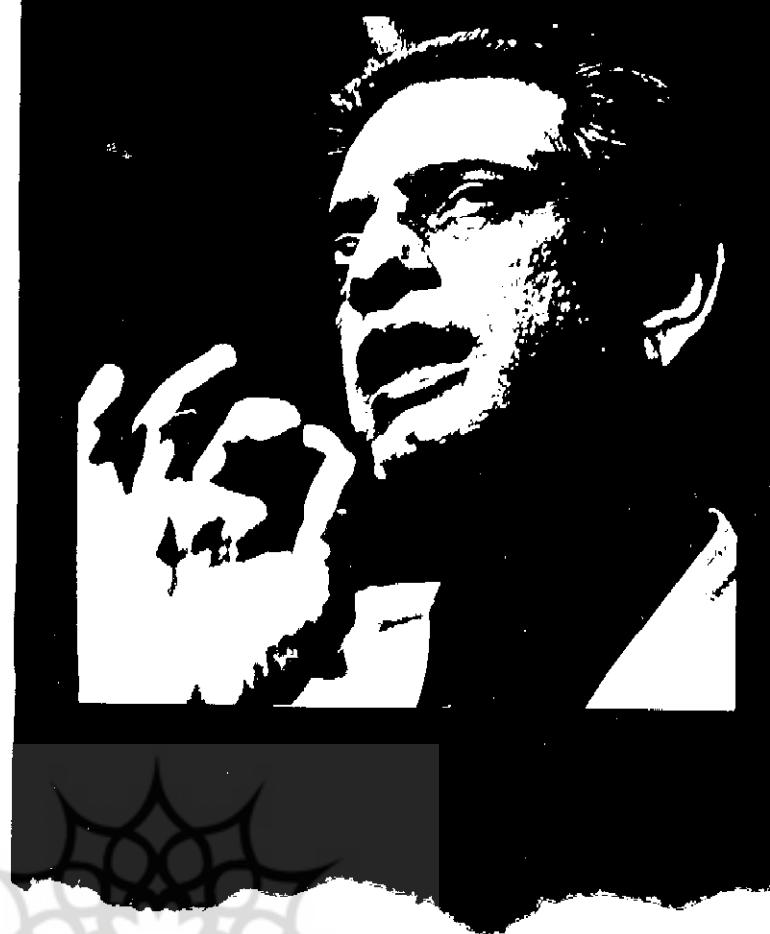

زبان فیلم اردو؛ زبان مادری من بود و شخصیت‌هایش «نواب» که بحیثی از اجداد من بودند و این اولین فیلم هندی من.

من هندوستان را در سال ۱۹۵۶ ترک گفتم. با مدهور اولین هم‌مرم در آکادمی سلطنتی هنر آشنا شدم و به واشنگتن دی‌سی رفتم تا فوق لیسانس را در تئاتر بگیرم، در طول نه سال اقامتم در آمریکا که خوشبختانه بیشتر آن در نیویورک گذشت: همواره چند سالن سینما را پیدا می‌کرد که فیلم‌های رای را نمایش می‌دادند. تربیت‌زی آیو: آفاق موسیقی؛ روزها و شب‌ها در جنگل؛ الهه و...؛ همه این فیلم‌ها را در نیویورک تماشا کردم. آنجا همچنین با جیمز آبروری موقعي که از من برای بازی در عروسی حون لورکی دعوت کرد (در آکورز بلی‌هاوس برادوی*) آشنا شدم. من و مدهور، اسماعیل مرچنت را که در دانشگاه کلمبیا تحصیل می‌کرد و جیمز آبروری را ملاقات کردیم و بعدها آندو را به آپارتامان دعوت کردیم. طرف مدت یک هفته تولیدات مرچنت؛ آبروری (کمپانی فیلم) شکل گرفته بود. مانیکدانه تنها الهام بخش آنان بود که موسیقی یکی از اولین فلم‌هایشان را نوشته و در تدوین آن نیز کیک کرد. من تا سال ۱۹۷۲ در فروندگاه بیروت؛ موفق به ملاقات مانیکدان نشدم.

ما هر دو از لندن به دهلی سفر می‌کردیم. او احتمالاً از جشنواره فیلم لندن باز می‌گشت و من در راه پیوستن به فرانسوی رسله کارگردان فرانسوی بودم تا نقش مهاراجه رانجیت سنگ آخرین سلطان بیجان را در فیلم شش ساعته تلویزیون فرانسه خورتید از شرق می‌دمد بازی کنم.

هواییما در بیروت که آترووزها سیمای یک شهر جنگزده را به خود نگرفته بود. و هنوز «پاریس خاور میانه» خوانده می‌شد توقف داشت. و آنجا بود که با جسمان خود این کارگردان بلند قد و قوی هیکل و نابغه را ملاقات کردم. نتوانستم در مقابل وسوسه پیوستن به او و معرفی خودم با حالتی عصبی مقاومت کنم. و حریت‌زده شدم وقتی وی با صدای دوست داشتنی و گیرای تم خود گفت: من شمارا می‌شاسم. سما سعید حضری هستید و

● خاطراتی از ساقیا جیت رای.

سعید جفروی

ترجمه: سام بهسا

خطوط تلگراف: مادر بزرگ لرزان و شکنده که سر بجهه‌ها داد می‌زند، آن رقصن زیبای دورگا و قنیکه اولین موسیم بهاری موهایش را آشمه می‌کند یا سیمای او آن زمان که به بقیه دخترها می‌گوید هیچگاه ازدواج نخواهم کرد اما نادی بو: هواییما نا این لحظات برای سال‌ها هرا در ربودند و همچنان نیز ماندگارند.

در خفا از خدای خود می‌خواستم این امکان را برایم فراهم کند تا روزی با این کارگردان بزرگ: برای اول بار در فیلمی به زبان هندی همکاری کنم. این آرزو بیست سال بعد با شرطیج بازان برآورده شد.

من هند ساقیا جیت رای یاماکیدا (برادر گرانقدر) را هنگام ملاقات مشاقاره‌ام با او در سال ۱۹۵۶ کشف کردم. آموقف فرار بود از هند به پوینتس وست پرواز* کنم.

سال ۱۹۵۶ در سینما ریگال** (شاهوار) در هندوستان؛ یک صحیح یکشنبه؛ نخستین فیلم او پاتریاچالی را تماشا کردم. شعر تصویری این اثر؛ صداقت و زیبایش مرا تکان داد طوریکه در پیان فیلم به معنای واقعی کلمه از سر ذوق من گریستم. خیالات آبروی جوان آنگاه که قطار در حال حرکت را کشف می‌کند: یا آن صدای وزوز

با مدهور ازدواج کرده‌اید. من شمارا در فیلم معلم جمژ آپوری دیده‌ام. نشن مراد را به بهترین نحو ممکن باری کردی. در ضمن چون زیاد به بخش جهانی BBC ^گ گوش می‌دهم قصه‌های کوتاهی را که به انگلیسی می‌خوانی و داستان مکاتبات و احمد علی شاه با ییگم را که به اردو آجرای می‌کنی زیاد شنیده‌ام.

وقتی من پرسیدم: «آیا این شانس هست که روزی باهم کار کیم قربان؟» او پاسخ داد: «در ضمن می‌دانم آدم صبوری هست و فدرت انتظار کشیدن را دارد. پس خواهش می‌کنم صبر کن. بالاخره روزی این اتفاق خواهد افتاد.» و سرانجام این اتفاق در هیجان انگیزترین وضع ممکن افتاد. ۸ ژانویه ۱۹۷۶ من به عنوان تحفه تولد؛ نامه‌ای از او دریافت کردم که با دست خط زیبای خود برایم نوشته بود:

سعید عزیزم:

شاند حیم و اسماعیل ناکون جریان را به تو اطلاع داده باشد اما بهر حال درست است؛ من تصمیم گرفته اولین فیلم غیربنگالی خود را نهیه کم. این فیلم براساس یک داستان کوتاه اردوت که احتسالاً تو با آن آشنایی داری (و داشتم)؛ شطرنج که خیلاری (شطرنج بازان) نوشته منشی پرمچاند. تو نقش میر را بازی خواهی کرد سانجیو کمار که بازیگری اهل بیش است نقش میرزا را بازی می‌کند. در ادامه نامه وی به تشیع دشواری کار در به تصویر درآوردن موضوعی فکری چون شطرنج پرداخته بود و اینکه با تمام اینها به موفقیت کار اعتقاد داشت و مرا در پیشرفت جریان امور می‌گذاشت. مایکسال تمام باهم در ارتباط بودیم. من برای او نام و عکس‌هایی از بازیگران انگلیسی را که برای بخش‌های انگلیسی فیلم می‌خواست می‌فرستدم و نامه‌های او به من نه تنها مرا در جریان پیشرفت فیلم‌نامه قرار می‌داد که هر چه بیشتر او را عنوان یک استاد به من می‌شناخاید.

آن موقع مردی که می‌خواست سلطان باشد آخرین فیلم جان هیوستن در انگلستان و آمریکا روی پرده بود که من نیز با همباری شدن با فوق ستاره‌های چون مایکل کین و شون کانری در آن سه‌هم داشتم. مایکل کین اکثر نقدوها را خوانده بود

می‌کند. فیلم‌نامه انگلیسی در لندن به دست من رسید و سرانجام در ۶ دسامبر ۱۹۷۶ فیلم‌داری در استودیوهای ایندرا بوری کلکته آغاز شد.

چند ماه قبلاً از اینکه به مایکل کین نویسنده پت او ترم یکی از همکاران همسر را که کارمند BBC بود ملاقات کردم. وقتی من درباره شخصیت‌های اصلی شطرنج بازان مخصوصاً سرجیمز او ترم باست صحبت می‌گردم وی گفت که نه تنها با او نسبت دارد بلکه کتابی در اختیار دارد که همسر سرجیمز راجع به او نوشته.

همان بعد از ظهر وی آن کتاب را به آپارتمان ما آورد و ما روز بعد کمی آنرا برای مایکل کین پست کردیم.

مایکل کلیه جزئیات داستان را در زمان بوقوع پیوستش برسی کرده بود. اینکه نواب چه می‌بودشند؛ رنگ و تنوع یونیفورم‌های بریتانیایی؛ لباس خانم‌ها در بورده؛ اشعار عوض شاه و چگونگی آنها (بیاد آورید آمجد خان نواب علی شاه را که با صدایی گیرا اشعار زیبای رازمزمه می‌کند که معنای آن چنین است: آنگاه

و برایم نوشت که ارادت خاصی به جان هیوستن دارد. در زمستان ۱۹۵۰ وی پیش از سفر به نیال برای انتخاب لوکیشن‌های مردی که می‌خواست سلطان باشد (که آن موقع قرار بود با کلارک گیل؛ هامفری بوگارت و کاترین فلاس آنرا بسازد) در کلکته حضور داشته. مایکل کین از وی دعوت می‌کند تا راف کاتانی از پاتریاچالی را بیند و طوری او را تکان می‌دهد که به استاد می‌گوید: قول می‌دهم یک کاری برایش بگشم پسرم. (فقط هیوستن قدرت این را داشت که رای: کین و کاتونی را پسرجان بخواند!). و به قول خود نیز وفا کرد. وی پاتریاچالی را به موزه هنر مدرن نیویورک دعوت کرد و همانجا بود که مسئولان جشنواره کن فیلم را دیدند و بقیه ماجرا که حزینی از تاریخ شد.

از نامه‌های مایکل معلوم شد که تهیه کننده شطرنج بازان سورش چیندال از دهلى است و ترجمه فیلم‌نامه انگلیسی زبان توسط شامازیدی به اردو ترجمه خواهد شد و دکورها را طراح مورد علاقه او یعنی باسی چاندرا گوپتا تهیه

صرف می شد و شب هنگام نوبت (نوشیدنی!) تعریف ماجراهای دوران بازیگری؛ شکلک درآوردن و لطیفه گویی با سانجیو؛ جنیفر و یک دامستان سرای شیرین بیان بهنام دیوید (که نقش منشی را در اولین صحنه فیلم بازی می کند). می رسید.

فیلمسازی با رای بهشت بود. وی نماها را پیش از این در فرقچه‌اش «خانادو» یادداشت کرده بود و هنوز صدایش در گوشم است که به یکی از دستیارانش می گفت: کتابچه‌ام را بیار. وی خیلی آزادانه به ما اجازه می داد تا خودمان را برای صحنه بعدی آماده کنیم و این بعد از آن بود که از نظر فیزیکی به اندازه‌های دلخواه می رسیدیم. ناگهان فرباد می زد: مانیتور که معنایش این بود دارد از خلال دوربیش تام حرکات ما را نظاره می کند. و آنوقت که بوضوح می گفت: اکشن Shot نما یا صحنه را بازی می کردیم. و دقیقاً لحظه‌ای که ما به عنوان بازیگران فیلم حس می کردیم که نما باید پایان گیرد صدای گرم و شیرین او بود که کات!

مسائل اقتصادی که همواره با آن درگیر بودیم گاه باعث می شد تا با یک مانیتور گفتن

قيافه‌ای که منی دادم غریب و خنده مانیکدا بلند می شد و آثار لذت بردن را می شد در چهره او دید.

وی گوش حسایں فوق العاده‌ای برای موسیقی صدای انسان داشت و به همین دلیل بود که دایالوگ هایش آوازی حقیقی و خودبخودی دارند. سانجیوکمار که نقش میرزا، رقیب و دوست نزدیک من در بازی شطرنج را ایفا می کرد، در بمبئی یک هنریشیه بزرگ بود و به دلیل مهارت بی کرانش بسیار شاخته شده بود. چیزی مثل آنکه گیس هندوستان. من از این مسئله اطلاعی نداشم. وقتی ما یکدیگر را ملاقات کردیم حالت دو بازیگر حرفه‌ای را داشتیم که مقابل هم قوارگر فته‌اند. خیلی سریع با هم جور شدیم و باب شوخی؛ دوستی و فداکاری بینمان گشوده شد و سختی‌ها و چالش‌های راهی را که می رفیم میان خود تقسیم می کردیم و تا پنج سال پیش که او در گذشت کماکان دوست باقی ماندیم.

روزها و شب‌های شطرنج باران را اینگونه تقسیم کرده بودیم. روزها نهایت کوشش هندی تحت راهنمایی‌ها و الهامات دقیق آقای رای

که من لاک ناراترک گفتم. را بررسی کرده بود.

وی هر بار ترجمه فیلم‌نامه‌اش را به دقت بازرسی می کرد تا مطمئن شود زبان اردوی ساریو واجد آن ظرافت‌ها و سبک خالص و جذاب زیانی که در قرن گذشته در لاک نارا رواج داشته باشد. ارتباط با مانیکدا زمانی که فیلم برداری شطرنج باران را شروع کردیم به حد اعلای خود رسیده بود. به نحوی که گویا ما سال‌هاست یکدیگر را می شناسیم. این دوران بیشترین لذت را از کار خود می بردم. لذت بردن از نحوه گوش از نوعی که شاید بتوان آنرا اردوی «شکسپیری» نام داد؛ لذت بردن از لباس‌های نوایان آن روزگار که به دقت توسط رای انتخاب شده بودند؛ نحوه نشست و برخاست آنان؛ رفخارهای سکنه لاک نارا در سال‌های ۱۸۵۰ و چیزهایی افرون بر آن. و بعد اشیاق کارکردن با این انسان هوشیار؛ مطمئن و مسئول و نوآور.

بین برداشت‌ها ادای هنریشیه‌ای مورد علاقه‌ام مثل لارنس الیویه؛ براندو؛ برگارت؛ گاریو؛ صربیلن مونرو را در می آوردم و با هر تغییر

مه آلود آخر ژانویه را از دست ندهیم و تاغروب کار می‌کردیم. بیشتر نماهای خارجی مملواند از کوچه‌های تاریخی باریک! پس زمینه مسجدها و مقبره‌ها؛ جنگ حروس‌ها و بلدرچین‌ها و تصاویر بدینعی از جمعیت و بجهه‌هایی که بادبادک هوا می‌کند. تمام اینها در پایتخت شاه عوض فیلم‌داری شد. بعد از ظهر همگی در هتل کلرک استراحت می‌کردیم.

رای باید پیش زنش بادی و پرسش باپوکه دستیار اصلی اش در فیلم بود باز می‌گشت تا نوشته‌هایش برای فردا و طرح‌هایی را که زده بود جمع و جور کند و سانجیو؛ جنیفر؛ سورش چیندال و من در اطاق یکی از ما جمع می‌شدیم تا لبی ترکیم؛ قدری بیسانیم و شام بخوریم.

آخرین صحنه فیلم در یک مکان فوق العاده تک؛ چندین مایل خارج دهکده برداشته شد. به تنها خود صحنه در همه فیلم بیاماندنی است که روزی که آن را برداشتیم نیز در خاطرمان باقی‌مانده است. لوکیشن (مکان) توسط جماعت عظیمی از مردم تعجب و وحشتزده روساتهای اطراف که برای نمایش فیلم‌داری دور دورین مانکدا جمع شده بودند؛ اشغال شده بود.

جنواره؛ تهیه کننده فیلم سورش چیندال، از کوروس؛ آنونیونی و الی کازان دعوت کرده بود که چند دقیقه دور هم اسلامیدهایی از فیلم را بینند و آنها به اندازه کافی او را تشوق کرده بودند.

۸ ژانویه مانکدا ترتیب داد که تولد را با بهارانی ماخوجی نویسنده و همسرش جشن بگیرم. وقتی با تاکسی به خانه آنها می‌رفتیم او را به من کرد و پرسید: معید. برای نقش اُرم؛ سر ریچارد اتن بورو چطور است؟ «هیچگدام از ما او را نمی‌شناخیم ولی من قول دادم وقتی به لندن برگشتم ترتیب یک ملاقات بین آنها را بدهم. فستیوال تمام شد و همه ما دوباره در «لاکنا نگری و اجد علی شاه عوض» در لاکنا

گردیم آمدیم.

رای سالهای بسیاری از دوران کودکی خود را با یکی از عموهایش در این شهر گذرانده بود و علاقه خاصی به آن و عواملی که باعث شهرتش بودند داشت. آداب و رسوم؛ شعر دوستی و طریق و تربیت مردم و سرانجام لطافت و زیبایی آن.

فیلم‌داری در لاکنا به خوبی پیش می‌رفت. صبح زود شروع می‌کردیم تا روشنایی

یعنی یک بار تمرین؛ برداشت صورت گیرد و نمای بعدی را آغاز کنیم. اجرها زنده و واقعی بود و فیلم‌داری چهار نعل پیش می‌رفت.

رای برکوچکترین جزئیات نظرات داشت. در نوربرداری به فیلم‌دار کمک می‌کرد؛ مسئول وسائل صحنه را باری می‌رساند در عین حالیکه مواطبه طراحان لباس و گریمورها هم بود. هنوز صدایش را بیاد می‌آورم که در گوش فیلم‌دار نجوا می‌کرد: من فکر می‌کنم نوری که ازین این ساخته‌ها (تمام صحنه از برگه‌های خشک گیاه بامبو بوشیده بود) در یک صبح دسامبر در لاکنا بگذرد باید از این زاویه بیاید.

این به من و سانجیو وقتی می‌شنیدیم که از ما نزد همسرش بوری تعریف می‌کند؛ جرأت می‌داد. بودی با خنده برایمان تعریف می‌کرد: من هیچ وقت اینطوری ندیده بودمن وقتی بعد از ظهرها به خانه می‌آید با خودش آواز می‌خواند و مثل بجه مدرسه‌ای‌ها و رجه و رجه می‌کند.

اولین قسمت کار درست قبل از کریسمس تمام شد. بعد مانکدا برای ریاست هیئت داوران یک فستیوال فیلم به دهلی رفت. در طول دوره

سایجو باید فردا به بیش می رفت و من باید از طریق لندن به کینا می رفتم تا روز بعد در یک فیلم آمریکایی شرکت کم. پس باید فیلمبرداری همین امروز تمام می شد. در یک لحظه یکی از دستیاران مانکدا موجه حسپر شد که وسط تماشچان استاده بود و شجاعانه تنها صدی خالی را که وجود داشت به او داد. مانکدا باشد سر او استاده بود و خیلی مساقعه گفت: بخشد حنفی، یکی می کنی بتوانم جند لحظه صدیت را نویس کم؟ این صدی خصی وی بود. من باری دیگر وقتی در لندن به یک حاتم معرفی مدد این احترام و ادب جوانمردانه را از وی دیدم. نفس کشیدهای سروصدای سوام ساشاجان صداغذاری دوباره (Post-Synching) پس همگاهی واژه گزین سروش) این صحنه را الزامی کرده بود. برای همسن رای و صدابودار مهریان و خوش صدایش تاریخ‌بینگ و من به آنچه خواب مانکدا رفیم: پرده‌ها را کشیده؛ درها را بستیم و بدون در اختیار داشن تصویر؛ دوباره صداغذاری کردیم. یعنی گفت: بدی اعتماد کن سعد، ما دلا ره سکار را کردیم. نهایا جزئی که اخیانه هست یک گوش سوسنای اسب که بومطی دارد و ما اینکار را انجام دادیم. زدیم میگ صدای واقعی را پخش می کرد و من باید دوباره آنرا بروی کردم. کلمه به کلمه با زیر و به ها و وزیرگی های حسی که در نسخه اصلی بود. بعده ساعتو در استودیوی بیشی صدای خودش را بر کرد و اینکار آنقدر بی نقص انجام شد و کلمات چنان به لبها جیشه بودند که کسی نمی توانست تشخیص دهد. و طبعاً رای روی میز تدوین در این کامل سازی نقش عمده‌ای داشت.

وقی به لندن بازگشته از طریق رانی داب (دوس مشرک و بعدها از نهیه کنندگان گاندی) نویسنده ملافاتی بین سریعه و آن برده که تازه از آمریکا برگشته بود و مانکدا ترتیب دهم که از کنکله برای تحقیقات بیشتر به دفتر کتابخانه هندوستان می آمد جایی که سک اثر نفاسی از گروهان طوبی انگلیسی بیدا کردیم که در حال روزه رفتن در یک منطقه هندوستان بود و این سایلو را در انتهای فیلم آوردیم. سر زمان مقرر در

آخرین روز فوریه ۱۹۷۷ هانکدا سورش و من در رستوران لیگرودر خیابان الی مول منتظر آن‌رس بودیم. او بسرعت از رولز رویش بیاده شد و در حالیکه دستهایش را بهم می‌مالید گفت: نهت (یعنی سلام). و بعد گفت: آقای زای شما زادعاً سی خواهد در بلسان باری کنم؟ اگر از من می‌خواستید دهن ملطف را برآیند خواهی اسکار را بخواهید (آنچه نیاز نداشت) اینجا می‌دانم! او نشست و شراب را در کرد و گفت: (لی من عی برسه) بعد از ماه سی که می‌سلی در دور نشست. سخن می‌شود ده دست لائمه مانکدا با خنده و اشاره‌ای به من گفت: عیبی ندارید سر آنی بروید! بیه نظار کشیدن عادت داریم سا ماه می‌ستپران خوش به ماند. بیشتر صحنه‌های سریعه با مجده خاد سود که یک تصادف نزدیک به هرگ اتومبیل داشت و به هر تقدیر نهی توالت نامه می‌کار کد. من بعداً از سورس شنیدم که جھوڑ همگی از حرفا‌ای گری بریتانی؛ وقت شناسی و وقت سریعه داشت تا سیر قرار گرفته بودند با آن لهجه غلیظ اسکالاندی؛ بدون اینکه ادا درآورده باشی زمانی سنگین را اوج گرمای کلکه به تن می‌کرد.

مانکدا هم از اینکه ریجاد بدی نقص با مطالعه در احوال سریعه ازه نقش او را بازی می‌کرد؛ در عرض سری می‌کرد. بعد از یک ناهار لذبختی هندي سریعه گفت: من توام شماها را به جای بیمه؟ ما هر سه نگاهی به هم اند اخیتم و گفتیم: مسکر و لی روز دوست داشتی ایست و عرضحاً قدم می‌زیم و مثل بجه مدرسه‌ایهای شیطان قدم زدیم. باد بهاری به صورتیان می‌خورد و روحمن را به پرواز در می‌آورد. اطراف خیابان‌های سو بود که سریعه تصمیم گرفتیم آخرین فیلم بیرونیت را تماشا کنیم. که در آن فی دناری در حالیکه با صدای بلند وال استریت جورنال می‌خواهد وی دل می‌بازد. جشنواره فیلم لندن؛ شترنیچ بازان را در برنامه اصلی خود فرار داده بود و همه می‌خواستند نسخه کامل از را تماشا کنند. این شامل من نیز می‌شد که ناگهان مطلع شدم فیلم به جشنواره ۷۷

* Points West

** Regal Cinema

Broadway s actor play-house

